

HIS-HAYAJON GAPLARNING MILLIY MENTALITETDA AKS ETUVCHI OMILLARI

Djurayeva Dilnoza Olimjan qizi

Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola his-hayajon gaplarining milliy mentalitet bilan bog'liqligini lingvistik va madaniy jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, his-hayajon ifodalarining til birliklari orqali namoyon bo'lishi har bir xalqning psixologik, ijtimoiy va madaniy xususiyatlariga bevosita bog'liq.

Kalit so'zlar: his-hayajon gaplari, milliy mentalitet, lingvomadaniyatshunoslik, madaniy dunyoqarash, pragmal lingvistika, milliy til ongi

Abstract. This article is devoted to the linguistic and cultural study of the relationship between emotional expressions and national mentality. The results show that the manifestation of emotional expressions through linguistic units is directly related to the psychological, social and cultural characteristics of each nation.

Keywords: emotional expressions, national mentality, linguocultural studies, cultural worldview, pragmalinguistics, national linguistic consciousness

Аннотация. Статья посвящена лингвокультурологическому исследованию взаимосвязи эмоциональных проявлений и национального менталитета. Результаты показывают, что проявление эмоциональных проявлений посредством языковых единиц напрямую связано с психологическими, социальными и культурными особенностями каждого народа.

Ключевые слова: эмоциональные проявления, национальный менталитет, лингвокультурология, культурная картина мира, прагмалингвистика, национальное языковое сознание.

Kirish

His-hayajon gaplari tilshunoslikning muhim tadqiqot ob'yektlaridan biri bo'lib, ular nafaqat grammatik tuzilmalar, balki ma'lum milliy-madaniy jamiyatning emotiv dunyoqarashini aks ettiruvchi vositalardir. Zamonaviy lingvistika til va fikrlash, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda antropotsentrik yo'nalishga alohida e'tibor qaratmoqda. Bu borada his-hayajon ifodalarining milliy mentalitetda tutgan o'rni va ularning til tizimida aksidir [1]. Mentalitet tushunchasi ma'lum xalqning ong tuzilishi, dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va psixologik xususiyatlarini qamrab oladi. His-hayajonlarning til orqali ifodalanishi esa shu mentalitetning bevosita ko'rinishidir. Turli tillarda his-hayajon bildiruvchi konstruksiyalar o'ziga xos grammatik shakllarga, leksik vositalarga va pragmatik xususiyatlarga ega bo'lib, ular tegishli xalqning emotiv

madaniyatini aks ettiradi [2]. Muammoning dolzarbligi shundaki, globallashuv davrida tillararo muloqotning kengayishi milliy til xususiyatlarini chuqurroq anglashni talab etadi. His-hayajon gaplarining milliy o'ziga xosligini bilmaslik kommunikativ muvaffaqiyatsizliklarga olib kelishi mumkin.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Tadqiqot lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv lingvistika va pragmalingvistikaning nazariy-metodologik asoslariga tayanadi. Adabiyotlar tahlili metodi qo'llanilgan bo'lib, o'zbek, rus va xorijiy tilshunos olimlarning ilmiy asarlari tanqidiy tahlil qilingan. V.I. Shaxovskiy his-hayajonlarning til tizimida ifodalanishi masalasini tadqiq qilgan va emotiv semantikaning nazariy asoslarini ishlab chiqqan. Olimning fikriga ko'ra, emotivlik tilning universal kategoriyasi bo'lsada, uning konkret ifodalanishi har bir tilda milliy-madaniy xususiyatlarga ega [3]. Shu jihatdan har bir til his-hayajonlarni ifodalashning o'ziga xos leksik va grammatik vositalariga ega. A. Vezhbetskaya tilning semantik primitivlari konsepsiyasini ishlab chiqib, his-hayajon tushunchalarining turli madaniyatlarda farq qilishini ko'rsatdi. Uning universal semantik metametallik nazariyasi orqali turli tillardagi emotiv leksemalarning milliy o'ziga xosligini aniqlash mumkin [4].

O'zbek tilshunosligi sohasida N. Mahmudov va Sh. Ismatullayeva his-hayajon ifodalarining stilistik va semantik jihatlari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Ularning asarlarida his-hayajon gaplarining o'zbek tilida shakllanish xususiyatlari, sintaktik modellari va milliy til ongi bilan bog'liqligi ko'rsatilgan [5]. O'zbek tilidagi his-hayajon ifodalarida modal so'zlar, undov so'zlar va takrorlarning o'ziga xos ishlatilishi milliy psixologiya bilan chambarchas bog'liq. E.M. Vereschagin va V.G. Kostomarov lingvomadaniyatshunoslik fanining asos soluvchilari sifatida til va madaniyat o'zaro ta'sirini tadqiq qilgan. Ularning fikricha, tilning har bir birligi madaniy ma'lumotni o'zida mujassam etadi va kommunikatsiyada milliy dunyoqarashni aks ettiradi [6]. His-hayajon gaplari ham ana shunday madaniy markerlangan birliklar hisoblanadi. Lingvomadaniy xususiyatlar his-hayajon gaplarining sintaktik tuzilishida ham namoyon bo'ladi. Masalan, ba'zi tillarda his-hayajonlarni ifodalash uchun maxsus grammatik konstruksiyalar mavjud bo'lsa, boshqa tillarda esa intonatsiya va kontekstga ko'proq ahamiyat beriladi [7]. Antropotsentrik paradigma doirasida til shaxsiyat va jamiyat ongining ko'zgusi sifatida qaraladi. M.V. Pimenovning tadqiqotlarida mentalitet va til o'rtasidagi bog'liqlik konseptual tahlil orqali ochib berilgan [8].

Natijalar va muhokama

Adabiyotlar tahlili natijalarini umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, his-hayajon gaplarining milliy xususiyatlari bir necha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, har bir xalqning emotiv madaniyati farq qiladi. Ba'zi madaniyatlarda his-hayajonlarni ochiq ifodalash maqbul hisoblanadi, boshqalarida esa cheklangan his-hayajon namoyon etish odatiga rioya qilinadi. Bu farqlar til birliklari va konstruksiyalarida to'liq aks etadi.

O'zbek tilidagi his-hayajon gaplarida emotivlik ko'pincha undov so'zlar, modal so'zlar va yuqori ekspressiv leksika orqali ifodalanadi. "Voy", "ey", "oh" kabi undovlar emotiv holatning intensivligini bildiradi va milliy muloqot madaniyatining o'ziga xos jihatlaridir. Shu bilan birga, o'zbek tilida his-hayajonlarni yumshashtirishning ham o'ziga xos usullari mavjud bo'lib, bu xalqimizning hurmatkorlik va muloyimlik qadriyatlari bilan bog'liq. Ikkinchidan, milliy mentalitetda qadriyatlar tizimining o'rni muhim.

Kollektivistik madaniyatlarda guruh manfaatlarini hisobga olgan holda his-hayajonlarni ifodalash usullari shakllanadi, individualistik madaniyatlarda esa shaxsiy his-tuyg'ularga ko'proq e'tibor qaratiladi. Bu farq sintaktik konstruksiyalar va leksik tanlovda ko'rinadi. Masalan, rus tilida his-hayajon gaplarida intensivlashtiruvchi zarflar va partikularning keng qo'llanilishi, o'zbek tilida esa takrorlar va modal elementlarning ustunligi kuzatiladi. Uchinchidan, kognitiv jarayonlar va konseptual tizimlar milliy tilning his-hayajon ifodalariga ta'sir ko'rsatadi. Har bir xalq atrofdagi olamni o'ziga xos tarzda idrok etadi va kategoriyalashtiradi, bu esa emotiv konseptlarning semantik hajmi va tuzilishida o'z aksini topadi. Masalan, ba'zi tillarda bir his-hayajon uchun bir necha turli nomlanishlar mavjud bo'lsa, boshqa tillarda umumiy nomlanish ishlatiladi. Bu farqlar milliy psixologiyaning o'ziga xosligidan kelib chiqadi.

To'rtinchidan, pragmatik omillar muhim rol o'ynaydi. His-hayajon gaplarining kommunikativ vazifasi nafaqat emotiv holatni ifodalash, balki muloqot ishtirokchilariga ma'lum ta'sir ko'rsatishdan iborat. Milliy kommunikativ madaniyatda qabul qilingan to'rtlik va hurmat ko'rsatish normalariga rioya qilgan holda his-hayajonlar ifodalanadi. O'zbek muloqot madaniyatida kattalarni hurmat qilish, yosh kishilarga mehr-shafqat ko'rsatish his-hayajon ifodalarining tanloviga ham ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek his-hayajon gaplarining intonatsion xususiyatlari ham milliy mentalitetning ko'zgusidir. Har bir tilning o'ziga xos intonatsion modellari mavjud bo'lib, ular emotiv holatning turini va intensivligini aniq yetkazadi. O'zbek tilidagi his-hayajon gaplarining intonatsiyasi milliy musiqiy madaniyat bilan ham bog'liq bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Tadqiqot natijalari shuni isbotlaydiki, his-hayajon gaplarining strukturasi, leksik tarkibi va pragmatik funksiyalari milliy mentalitetning bevosita ko'rinishidir. Til faqat kommunikatsiya vositasi emas, balki milliy ong va madaniyatning tashuvchisi hamdir.

Xulosa

His-hayajon gaplarining milliy mentalitetda aks etuvchi omillarini tadqiq qilish til va madaniyat o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Adabiyotlar tahlili asosida aniqlangan natijalar shuni ko'rsatadiki, his-hayajon ifodalarining til birliklari orqali namoyon bo'lishi har bir xalqning psixologik, ijtimoiy va madaniy xususiyatlariga bevosita bog'liq bo'lib, ular milliy dunyoqarash va qadriyatlar tizimini aks ettiradi. O'zbek, rus va boshqa tillardagi his-hayajon gaplari taqqoslash orqali milliy til ongining o'ziga xos jihatlarini aniqlanadi. His-hayajonlarni ifodalash usullari,

leksik vositalar tanlovi, sintaktik konstruksiyalar va pragmatik funksiyalar har bir tilning o'ziga xos milliy-madaniy kontekstida shakllanadi. Tadqiqot natijalari tilshunoslik nazariyasini boyitish bilan birga, amaliy lingvistika, tillarni o'qitish, tarjimashunoslik va tillararo kommunikatsiya sohasida ham qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shaxovskiy, V.I. (2008). Lingvisticheskaya teoriya emotsiy. Moskva-Volgograd: Gnozis.
2. Apresyan, Yu.D. (1995). Obraz cheloveka po dannym yazyka: popytka sistemnogo opisaniya. Voprosy yazykoznaniya, 1, 37-67.
3. Shaxovskiy, V.I. (2009). Emotivnaya semantika slova kak kommunikativnaya semantika. Voprosy kognitivnoy lingvistiki, 1, 32-38.
4. Wierzbicka, A. (1999). Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Mahmudov, N. & Ismatullayeva, Sh. (2015). O'zbek tilining stilistikasi. Toshkent: Akademnashr.
6. Vereschagin, E.M. & Kostomarov, V.G. (2005). Yazyk i kultura: lingvostranovedeniye v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo. Moskva: Russkiy yazyk.
7. Kövecses, Z. (2000). Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Pimenova, M.V. (2004). Dusha i dux: osobennosti kontseptualizatsii. Kemerovo: Grafika.